

Анжела Олександрівна Буднік,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри слов'янського мовознавства,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
вул. Старопортофранківська, 26; м. Одеса, Україна.

ФОРМУВАННЯ ДИСКУРСИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ НАВЧАННЯ МОВИ

У статті розглянуто деякі питання теоретичного характеру, пов'язані із сутністю феномену «прецедентний текст», проведено аналіз концепту «мовна особистість» у лінгвометодичному аспекті; обґрунтовано взаємозв'язок формування дискурсивних умінь майбутніх філологів із урахуванням феномену прецедентності.

Ключові слова: прецедентний текст, дискурсивні вміння, мовна особистість, майбутні філологи.

Реалізація культурологічного аспекту навчання рідної мови на всіх щаблях мовної освіти передбачає засвоєння національно специфічних фактів та явищ української культури, осягнення матеріальних і духовних цінностей українського народу як національно-культурної спільноти. Не випадково у лінгвістичній і лінгвометодичній літературі значно поживався інтерес до аналізу мовних одиниць, що містять національно-культурну інформацію (В. В. Жайворонок, В. Ф. Дорозд, В. І. Кононенко, Т. М. Левченко, Г. В. Онкович, Л. В. Скуратівський). Водночас різні мовні рівні і, відповідно, належні до них одиниці характеризуються різним ступенем культурної насиченості і культурної зумовленості. Зокрема, до ядра мовних засобів збереження і трансляції культурної інформації дослідники відносять прецедентні феномени, які «відіграють відповідну роль у формуванні національного, а відтак, і мовної свідомості, визначаючи шкалу цінностей і моделі поведінки членів лінгвокультурної спільноти» (Гудков, 200: 142). Як зауважує Ю. М. Караулов, «знання прецедентних текстів є показником приналежності певній епосі та її культурі, тоді як їх незнання, навпаки, є передумовою відірваності відповідної культури» (Карау'ов, 1986: 105-106). Надалі означена проблема набула розвитку у лінгвістичних довідках С. М. Верещагіна, В. Г. Костомарова, Н. Д. Бурвікової, Д. Б. Гудкова, І. В. Захаренко, В. В. Красних, Д. В. Багаєвої, Ю. Є. Прохорова, Ю. О. Сорокіна, А. Є. Супруна, Г. Г. Слишкіна та інших, але, попри очевидну значущість дидактичної інтерпретації прецедентних текстів, що відіграють неабияку роль у формуванні мовленнєвої субкультури вчителів-словесників, досліджувані одиниці не були предметом спеціального вивчення ні у школі, ні у ЗВО України. Отже, необхідність використання прецедентних феноменів як найважливішого джерела культурознавчої інформації у процесі фахової підготовки майбутніх словесників і не роздобрелість цього питання у вітчизняній лінгводидактиці вищої школи визначити актуальність обраної теми наукового дослідження. *Метою* запропонованої статті є теоретичне

обґрунтування використання прецедентних текстів як засобу розвитку дискурсивних умінь студентів, які здобувають вищу філологічну освіту. Відповідно до означеної мети завданням дослідження виступили: розгляд основних системно-функціональних характеристик прецедентних текстів; аналіз концепту мовної особистості в лінгводидактичному аспекті; обґрунтування сутності феномену «дискурсивні вміння» з опертям на здобутки сучасної дискурсології та когнітивної лінгвістики.

Як відомо, актуальні напрями сучасних лінгводидактичних досліджень здійснюють у системі координат антропоцентричної парадигми. Отже, за нашим переконанням, побудувати ефективну методику розвитку дискурсивних умінь видається доцільним на основі концепту мовної особистості; тобто особистості, «реконструйованої в основних своїх рисах на базі мовних засобів» (Халева, 1989: 38). Нагадаємо, що структуру мовної особистості формують три рівні: вербально-семантичний (рівень слів), тезаурусний (рівень понять, ідей, концептів) і мотиваційний (рівень комунікативних потреб). Причому, на другому і третьому рівнях репрезентовані складники колективного знання, притаманного представникам певної культурної спільноти. Відповідно, досягнення означених цілей навчання неодмінно передбачає формування у свідомості студентів лінгвокогнітивного тезаурусу, характерного для носіїв мови певної соціально-історичної епохи. Ґрунтуючись на концепті мовної особистості, уведеним у науковий обіг Ю. М. Карауловим, у структурі якої наявна національна інваріантна частина, яка зумовлює приналежність індивіда до певної лінгвокультурної спільноти, з точки зору психологічного підходу в інтерпретації тексту є підстави і для виділення інваріанту сприйняття прецедентного тексту студентами. Оскільки текстова концептосфера охоплює значну частину тезаурусу мовної особистості майбутнього словесника, педагогічний дискурс якого реалізується головним чином у текстах, то в методичних цілях видається можливим говорити про «формування як мовної, так і когнітивної

свідомості, передовсім, на базі відповідних текстів» (Халеева, 1989: 78). На нашу думку, якнайкраще для цього підходить так званий прецедентний текст, як деякий мінімалізований феномен, на підставі якого складаються уявлення про нього, спільне для всіх членів певного національно-лінгвокультурного суспільства.

Таким чином, виділивши текст як основну одиницю навчання, передбачаємо розглянути питання про те, чи можливо у межах викладання лінгвістичного аналізу тексту у філологічній аудиторії сформулювати дискурсивні вміння студентів.

Як відомо, методика роботи з художнім текстом має давні традиції і продовжує розвиватися. Водночас специфіка її полягає в тому, що при навчання філологів цілі роботи з літературним текстом значно ширші, ніж у будь-якій іншій студентській аудиторії, бо є не лише суто лінгвістичними, але й професійними. Проте, на наш погляд, професійний інтерес словесника переважно зосереджений на мовних засобах утілення культурологічної інформації, а відтак, текст виступає формою організації і репрезентації навчального матеріалу. Навчання ж залишається реалізованим не повною мірою, якщо підходи до розуміння тексту тільки від структури мови. О. О. Залевська відзначила, що «ідентифікація слова як такого означає включення його до системи зв'язків по лінії мовного, когнітивного й емотивного аспектів» (Залевская, 2005: 317). Таким чином, результативність навчання і, відповідно, належне прочитання тексту студентом залежать не тільки (і не стільки) від розуміння тексту на вербально-семантичному рівні, але й від розуміння його на когнітивному і прагматичному рівнях. Комунікативні невдачі, пов'язані з проблемою розуміння норм і прав на когнітивному і прагматичному рівнях, призводять до конфлікту, до припинення спілкування. У цьому сенсі ідея Ю. М. Караулова про мовну особистість, яка має реальні контури лише поза мовою-системою, є ключовою не тільки для лінгвістики, але й для лінгводидактики.

Теоретичне підґрунтя нашого дослідження складає концепція про систему прецедентних феноменів, подана у працях Д. Б. Гудкова, І. В. Захаренко, Д. В. Багаєвої, В. В. Красних, які адаптували визначення, що Ю. М. Караулов дав прецедентному тексту, на прецедентні феномени, до яких, зокрема, було віднесено: 1) значущі для тієї чи іншої особистості у пізнавальному й емоційному відношенні; 2) мають надособистісний характер, тобто добре відомі і широкому оточенню цієї особистості, уключаючи її попередників і сучасників, і, нарешті, такі 3) звернення до яких неодноразово поновлюється у дискурсі цієї мовної особистості (Караулов, 1986: 105). У суспільстві такі тексти представлені трьома способами: «у вигляді оригінального тексту, вторинних розмірковувань з приводу тексту-оригіналу, а також у вигляді натяків, посилань» (Карау'ов, 1987: 216). Ю. М. Караулов визначає три способи уведення прецедентних текстів у дискурс мовної особистості:

- номінація: знак, який указує на якусь характерну властивість, типову прикмету, ототожнюється з найбільш помітною рисою твору загалом;

- референтний спосіб використання прецедентного тексту: мовець, перераховуючи осіб із свого оточення, уводить їх до числа прецедентного тексту, чи його героїв;

- цитування: пряме або приховане, коли відоме висловлювання дещо видозмінено, що, як правило, допомагає мовцеві краще аргументувати свою думку.

Слід відзначити, що про важливість урахування культурного контексту, зокрема під час вивчення російської мови як іноземної, необхідність використання в навчальному процесі «облігаторних творів російської літератури, вже неодноразово писали багато вчених. По суті, йдеться про ті ж прецедентні тексти, ознайомлення з якими «становить найбільш економний шлях досягнення національної культури» (Верещагин, 2005: 198). Тому, поряд із терміном «прецедентний текст» як найбільш використовуваним у теоретичній і прикладній науці, наявні й інші близькі до нього лінгвістичні категорії: «облігаторні тексти» (Є. М. Верещагин, В. Г. Костомаров) «логоепістема» (В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвікова), «алюзія» (І. В. Фоменко), «текстова ремінісценція» (А. Є. Супрун), «прецедентні текстові ремінісценції» (Ю. Є. Прохоров), що складаючи частину російської когнітивної бази, беручи участь у щоденній мовленнєвій діяльності, виступають важливим джерелом культурологічної інформації (Горіна, 2010: 61). Крім того, щодо навчання російських студентів іноземної мови так само порушувалося питання про необхідність дослідження спільного фонового знання, зокрема вертикального контексту – «історико-філологічного контексту літературного твору» (Ахманова, 1997: 49). Проблема формувалась таким чином: «нехтування філологічною культурою призводить до поверхневого сприймання більш-менш цікавої фабули» (Ахманова, 1997: 49). Отже, нестача в майбутніх словесників фонових знань і умінь розпізнати прецедент, тобто несформовані або недостатньо розвинені на адекватному розумінні текстів класичної літератури, так і поетики літератури постмодернізму, сучасної публіцистики і ЗМІ. Адже досить часто прецедентне найменування, відрізняючись аксіологічністю й імпресивністю і становлячи вторинну номінацію, є пов'язаним або з «широко відомим текстом, який, зазвичай, належить до прецедентного, або з прецедентною ситуацією; це свого роду складний знак, при використанні якого у комунікації здійснюється апеляція не до власне денотату (референту), а до набору диференційних ознак цього прецедентного імені» (Красных, 2001: 48).

Проведений педагогічний експеримент зі студентами філологічного факультету ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» багато в чому підтвердив наші теоретичні міркування, так, в

асоціативному експерименті виходили з того, що за будь-яким прецедентним текстом наявна своя унікальна система асоціацій, які виникають у свідомості носіїв української мови. Саме ця включеність в асоціативні зв'язки з іншими мовними концептами, зумовлює регулярну актуалізацію прецедентного тексту в педагогічному дискурсі словесника. Такі асоціативні зв'язки услід за Г. Г. Слишкіним (Слышкин, 2000: 45) означили як аспекти прецедентності, і визнали такими, зокрема особистість автора, приналежність до історичної епохи, сюжет, найбільш яскраві уривки тексту, історія написання, особливості авторської стилістики тощо. Причому, як уважає вчений, у структурі концепту прецедентного тексту можливо виділити як внутрішньотекстові (наприклад, імена персонажів, окремі уривки), так і позатекстові (наприклад, час і ситуація створення, ставлення до твору з боку соціальних інститутів) аспекти прецедентності. Паралельно було проведено й опитування студентів щодо того, чи усвідомлюють вони факти здійснюваної ними ремінісценції на певний текст, чи знайомі з текстом-оригіналом, а отже, спроможні розпізнати випадки посилань на цей текст; чи враховують прагматичну пресупозицію знання адресатом прецедентного імені тощо. За даними контрольного зрізу, приблизно 60% опитуваних через відсутність необхідних знань неправильно кваліфікують різновиди непрямой мови, 19% визначають прецедентний текст на рівні мовної інтуїції. Промовистим є той факт, що майбутні філологи фактично не використовують у власному мовленні хрестоматійних прецедентних текстів, які уведені в програму з літератури, не здатні адекватно тлумачити різні прецедентні феномени тощо.

Когнітивний підхід щодо трактування природи і структури дискурсу, аналізу чинників, які впливають на його побудову, дає змогу визначити потенційні можливості формування дискурсивних умінь у майбутніх філологів. Так, О. О. Пушкін, застосовуючи рівневу модель мовної особистості Ю. М. Караулова, уточнює, що «кожен з рівнів на етапі породження дискурсу характеризує мовну особистість у термінах «готовності» реалізувати ті чи інші дискурсивні здібності» (Пушкін, 1990: 53), причому це, на думку вченого, можливо на рівні всіх фаз інтелектуального акту, а саме

ЛІТЕРАТУРА

Ахманова О. С., Гюббенет И. В. Вертикальный контекст «как филологическая проблема». *Вопросы языкознания*. 1997. №3. С.45–52.

Верещагин Е. В., Костомаров В. Г. Язык и культура. М.: ИНДРИК, 2005. 1040 с.

Горіна Ж. Д. Методичні основи національно-текстової концептосфери майбутніх учителів-словесників. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2010. № 2. С. 60–66.

Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. 288 с.

«орієнтування і планування мовленнєвих і немовленнєвих дій, формування плану дій у мовленнєвій формі, контролю і корекції мовленнєвих дій» (Пушкін, 1990: 52). Відповідно дискурсивні здібності особистості, що реалізуються на I рівні, охоплюють дії та операції семіотичної діяльності; дискурсивні здібності II рівня відповідають за адекватне відображення в дискурсі фрагментів реального або уявного світу; дискурсивні здібності III рівня зорієнтовані на доречність використання вербалізованих актів у соціальній взаємодії людей. До того ж, на другому, тезаурусному (рівень понять, ідей, концептів), і на третьому, мотиваційному (рівень комунікативних потреб), репрезентовані складові так званого колективного знання, характерного для представників певної лінгвокультурної спільноти. Таким чином, дискурсивні вміння забезпечують організацію сприймання і розуміння дискурсу в певній комунікативній ситуації, зокрема до них належать: уміння аналізувати ситуацію спілкування та її складові, враховувати контекст комунікативної взаємодії, виділяти лінгвістичні й екстралінгвістичні параметри дискурсу, проектувати спілкування відповідно до вибраного типу дискурсу, реалізовувати задум висловлювання і скерувати його в правильному напрямі при наявності завад, здійснювати контроль тощо.

Викладені положення дають підстави для формулювання висновків, основні з них такі:

- вивчення прецедентних текстів, закономірностей їх функціонування у мові сприяє не лише розвитку дискурсивних умінь, але й дає можливість аналізу мовних одиниць у контексті етнокультури;

- частота використання прецедентного тексту в мовленнєвій практиці, вміння використати його відповідно до комунікативного наміру, є важливим показником у характеристиці студента як мовної особистості;

- рівень сформованості дискурсивних умінь є однаково важливим як у рецептивних, так і продуктивних видах мовленнєвої діяльності студента філологічного фаху.

У перспективі маємо на меті розглянути питання щодо формування дискурсивних умінь продуктивних видах мовленнєвої діяльності студента філологічного фаху.

Залевская А. А. Психолінгвістические исследования. Слово. Текст. Избранные труды. М.: «ГНОЗИС», 2005. 540 с.

Караулов Ю. Н. Роль прецедентного текста в структуре и функционировании языковой личности. *Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: Доклады советской делегации на VI конгрессе МАПРЯЛ*. М., 1986. С. 105–123.

Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М., 1987. 267 с.

Красных В. В. Основы психолінгвістики и теории коммуникаций. М., 2001. 270 с.

Пушкин А. А. Способ организации дискурса и типология языковой личности. *Язык, дискурс, личность*. Тверь, 1990. С. 50–60.

REFERENCES

- Akhmanova, O.S., Gyubbenet, I.V. (1997). Vertikal'nyy kontekst «kak filologicheskaya problema». [The vertical context "as a philological problem"]. *Voprosy yazykoznaniiya. – Questions of linguistics*. Vols. 3. pp.45-52. [in Russian].
- Gudkov D. B. *Teoriya i praktika mezkul'turnoy kommunikatsii. [Theory and practice of intercultural communication]*. Moscow: ITDGK "Gnosis" [in Russian].
- Horina, ZH.D. (2010). Metodichni osnovy natsional'no-tekstovoyi kontseptosfery maybutnikh uchyteliv-slovesnykiv. [Methodical Foundations of the National Textual Concepts of Future Literary Teachers]. *Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats'. – The Pedagogical sciences: a collection of scientific works*. Poltava: PNPu named after VG Korolenko, Vols. 2. pp. 60-66. [in Ukrainian].
- Karaulov, YU.N. (1986). Rol' pretsedentnogo teksta v strukture i funktsionirovanii yazykovoy lichnosti. [The role of the precedent text in the structure and functioning of the language personality]. *Nauchnyye traditsii i novyye napravleniya v prepodavanii russkogo yazyka i literatury: Doklady sovetskoy delegatsii na VI kongresse MAPRYAL. – Scientific traditions and new directions in the teaching of the Russian language and literature: Reports of the Soviet delegation at the VI Congress of the IAPR*. Moscow. pp. 105-123. [in Russian].
- Karaulov, YU.N. (1987). *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost'. [Russian language and language personality]*. Moscow [in Russian].
- Khaleyeva, I.I. *Osnovy teorii obucheniya ponimaniyu inoyazychnoy rechi. [Fundamentals of the theory of teaching the understanding of foreign speech]*. Moscow [in Russian].
- Krasnykh, V.V. (2001). *Osnovy psikholingvistiki i teorii kommunikatsiy. [Fundamentals of psycholinguistics and communication theory]*. Moscow [in Russian].
- Pushkin, A.A. (1990). *Sposob organizatsii diskursa i tipologiya yazykovoy lichnosti. [The way of organization of discourse and typology of language personality]*. Yazyk, diskurs, lichnost'. – Language, discourse, personality. Tver. pp. 50-60. [in Russian].
- Slyshkin, G.G. (2000). *Ot teksta k simvolu: lingvokul'turnyye kontsepty pretsedentnykh tekstov v soznanii i diskurse. [From text to symbol: linguocultural concepts of precedent texts in consciousness and discourse]*. Moscow: Academia [in Russian].
- Vereshchagin, Ye.V., Kostomarov, V.G. (2005). *Yazyk i kul'tura. [Language and Culture]*. Moscow: INDIR [in Russian].
- Zalevskaya, A.A. (2005). *Psikholingvisticheskiye issledovaniya. Slovo. Tekst. Izbrannyye trudy. [Psycholinguistic studies. Word. Text. Selected works]*. Moscow: "Gnosis" [in Russian].

Анжела Александровна Будник,

кандидат педагогических наук,

доцент кафедры славянского языкознания,

Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского, ул. Старопортофранковская, 26; г. Одесса, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ ДИСКУРСИВНЫХ УМЕНИЙ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ: КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКУ

В статье рассмотрены некоторые вопросы теоретического характера, связанные с сущностью феномена «прецедентный текст», проведен анализ концепта «языковая личность» в лингвометодическом аспекте; обоснована взаимосвязь формирования дискурсивных умений будущих филологов с учетом феномена прецедентности.

Доказано, что структуру языковой личности формируют три уровня: вербально-семантический (уровень слов), тезаурусный (уровень понятий, идей, концептов) и мотивационный (уровень коммуникативных потребностей). Причем, на втором и третьем уровнях представлены составляющие коллективного знания, присущего представителям определенной культурной общности.

Проведен педагогический эксперимент со студентами филологического факультета ГУ «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», который во многом подтвердил теоретические рассуждения: в ассоциативном эксперименте исходили из того, что за любым прецедентным текстом имеется своя уникальная система ассоциаций, которые возникают в сознании носителей украинского языка. Именно эта включенность в ассоциативные связи с другими языковыми концептами, вызывает регулярную актуализацию прецедентного текста в педагогическом дискурсе словесника.

Ключевые слова: прецедентный текст, дискурсивные умения, языковая личность, будущие филологи.

Anzhela Budnik,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Slavic Linguistics,
State institution «South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky,
26 Staroportofrankivska Str., Odesa, Ukraine

FORMING DISCUORS SKILLS OF FUTURE PHILOLOGISTS AS A CULTUROLOGICAL ASPECTS OF LANGUAGE LEARNING

The article deals with some theoretical issues related to the essence of the phenomenon "precedent text", an analysis of the concept of "linguistic personality" in the lingvo and methodical aspect; the interconnection of the formation of discursive abilities of future philologists with the consideration of the phenomenon of precedent is substantiated.

It is proved that the structure of the linguistic personality is formed by three levels: verbal and semantic (level of words), thesaurus (level of concepts, ideas, concepts) and motivational (level of communicative needs). Moreover, the second and third levels represent the components of collective knowledge inherent in representatives of a particular cultural community.

A pedagogical experiment with students of the Faculty of Philology of the State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, has largely confirmed our theoretical considerations, so in an associative experiment proceeded from the fact that according to any precedent text there is a unique system of associations, which arise in the minds of the carriers of the Ukrainian language. It is this inclusiveness in associative relations with other linguistic concepts, which leads to regular updating of the precedent text in the pedagogical discourse of the translator.

Key words: precedent text, discourse skills, language personality, future philologists.

Подано до редакції 20.03.2018 р.